

## A szurdok

### Egy család, egy fénykép, egy tömegmészárlás a holokauszt idején

HVG könyvek, Budapest, 2024. 280 oldal.

Fordította Kenyeres Anna

A holokauszt szó hallatán a legtöbb embernek a hatalmas emberveszteség, a gázkamrák és az ezt megtestesítő koncentrációs tábor, Auschwitz, jut az eszébe. Az ENSZ közgyűlésének döntése alapján a holokauszt nemzetközi emléknapját szintén Auschwitz felszabadulásának az évfordulóján, január 27-én, tartják.<sup>1</sup> Mivel ez a láger „a legnagyobb magyar temető”, így ez adja közép-pontját a magyarországi holokauszt emlékezetének is. Maga az emberirtás viszont nem a koncentrációs táborokkal és nem a haláltáborokban létrehozott gázkamrákkal kezdődött. Wendy Lower az ukrajnai Miropolban végrehajtott tömeggyilkosság után nyomoz, és a holokauszt korai, golyók által elkövetett szakaszába nyújt betekintést.<sup>2</sup> Mindezt egy fénykép történetén keresztül teszi, megmutatva azt, hogy a holokauszt eseményeinek feltárásában és bizonyításában milyen fontos szerepük van a vizuális bizonyítékoknak.<sup>3</sup> A könyv alapvetően a nagyközönség számára készült, így olvasmányos, ismeretterjesztő stílusban íródott.

A kötet szerzője amerikai történész, akinek fő kutatási területe az ukrajnai holokauszt.<sup>4</sup> Jelenleg a Claremont McKenna College professzora, a United States Holocaust Memorial Museum akadémiai bizottságának a tagja és e mellett a Harvard Egyetem vendégelőadója.<sup>5</sup> Magyarul ez a második megjelent kötete. Korábban, 2015-ben, az Európa Kiadó gondozásában jelent meg a náci női elkövetőkről szóló munkája.<sup>6</sup> Az itt ismertetett könyve eredetileg 2021-ben jelent meg angolul,<sup>7</sup> és a holokauszt kategóriában még abban az évben elnyerte a National Jewish Book Award-ot.<sup>8</sup>

A fényképpel, amelyről a könyv szól, és amely annak borítóján is szerepel, a szerző először az amerikai holokausztmúzeumban folytatott kutatása során találkozott. A felvételen egy zsidó család, egy nő és egy kisfiú látható a kivégzésük pillanatában. Ez a fotó a holokauszt borzalma-ait ábrázoló néhány kép egyike, amely a gyilkosokat az elkövetés pillanatában ábrázolja. Ez a fénykép indítja el a történészt, hogy elkezdjen nyomozni az ukrajnai Miropol városában történtek után. A városban, 1941. október 13-án és 1942. február 16-án, két tömeges kivégzés során, összesen 960 civilt öltek meg. A felvétel az 1941-es tömeggyilkosság idején készült.

1 <https://news.un.org/en/story/2005/11/158642> (utolsó letöltés: 2025. február 4).

2 A holokauszt ezen szakaszáról és annak kutatásáról magyarul nemrég megjelent Patrick Desbois atya, a Yahad-In Unum egyik alapítójának a könyve: Desbois, Patrick 2022: *A golyók általi holokauszt. Halál fényes nappal*. Budapest.

3 A holokauszt kapcsán az egyik legkézenfekvőbb példa maga az Auschwitz album, amely képein keresztül végig lehet követni a táborba való megérkezés utáni szelektálási folyamatot, az emlékhely kiállításában is ezeken a képeken keresztül magyarázzák el a láger működését: Gutman, Israel – Gutterman, Bella (szerk.): *Az Auschwitz album. Egy transzport története*. Budapest. A legújabb német kiadás faksimile, így az albumba is betekintést nyújt: Bruttmann, Tal – Hördler, Stefan – Kreutzmüller, Christoph: *Die fotografische Inszenierung des Verbrechens. Ein Album aus Auschwitz*. Darmstadt.

4 Például: Lower, Wendy 2005: *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*. Chapel Hill; Brandon, Ray – Lower, Wendy (szerk.): *The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*. Bloomington.

5 <https://daviscenter.fas.harvard.edu/about/people/wendy-lower> (utolsó letöltés: 2025. február 2).

6 Lower, Wendy 2015: *Hitler fúriái. Német nők a náci vérmezőkön*. Budapest.

7 Lower, Wendy 2021: *The Ravine. A Family, a Photograph, a Holocaust Massacre Revealed*. Boston.

8 <https://www.jewishbookcouncil.org/awards/national-jewish-book-awards/past-winners?year=2021> (utolsó letöltés: 2025. február 3).

Az első fejezetben a szerző a talált fénykép egyfajta kontextusát vázolja: szó van a korabeli fényképezésről, a háború alatti atrocitások dokumentálásáról, majd eljutunk egészen az ilyen fajta felvételek kiállításának a kérdéséig. Ezt Miropol és a település zsidóságának a története követi, majd folyamatosan bontakozik ki a mézárálás története. Külön fejezet foglalkozik az elkövetőkkel, a fénykép készítőjével, az azon szereplőkkel, és magával a tömegsír történetével.

Először a német gyilkosokról értekeznek, akikről a háború utáni nyugatnémet nyomozati anyagokban talált információt: 1969-ben a rendőrség egy nyugalmazott vámtisztviselő feljelentése alapján kezdett el nyomozni. A szerző megtalálta a fotón szereplő gyilkosokat, akik vámmörök voltak, de mivel a nyomozati anyag nem tartalmazta a fényképes bizonyítékot, csak a felelősséget hárító, ellentmondásos tanúvallomásokot, így végül az elkövetők megúszták a felelősségre vonást. Ebben a fejezetben – részben ezekre és részben más tanúvallomásokra építve – a szerző rekonstruálja a mézárálás kronológiáját. Az eseményt a háború, és azon belül a holokauszt történetében is elhelyezte; a hiányzó részleteket a hasonló atrocitások általánosságával egészítette ki. Összességében, a különböző beszámolók segítségével, érzékletes leírást kapunk a Miropolban történt borzalmakról.

A fénykép készítője, L'ubomír Škrovina, Ukrajnában örként és századírnokként teljesített szolgálatot a szlovák biztonsági erők kötelékében. A frontra magával vitte az új Zeiss Contax gépét. A front borzalmait szerette volna megörökíteni és ezzel segíteni az otthoni ellenállási mozgalmat. Škrovinát a fényképei miatt többször kihallgatták: először 1943-ban, majd 1958-ban. A háború alatti meggyanúsításakor a miropoli mézárálásról készített fényképeinek a negatívjait elrejtette, de a háború után, a Csehszlovák Állambiztonsági Szolgálat és a KGB általi kihallgatásokkor, átadta a tömeggyilkosságról készített képeit és azok negatívjait. A könyv során itt derül ki, hogy az atrocitásról összesen öt fényképet készített, amelyeket (mivel a negatívok elvesztek) előhívott formában őrzött meg a prágai Biztonsági Szolgálatok Levéltára.

A szerző a fotós történetét nemcsak levéltári forrásokból rekonstruálta. Sikerült felvennie a kapcsolatot a leszármazottakkal, és lehetősége volt a megmaradt magángyűjteményében is kutatni. Így ebben a fejezetben betekintést nyerhettünk – főként a feleségével folytatott háborús levelezése alapján – abba, hogy miképpen élte meg a fronton történeteket, hogyan hatottak rá az ott átéltek.

A szerző kiemelt célja, hogy arcot és nevet adjon a képen szereplő áldozatoknak; ebben az esetben ez végül nem valósulhatott meg. A második világháború alatt meggyilkolt ukrán zsidóság 50%-át nem azonosították, így a miropoli események kapcsán sem rendelkezünk teljes áldozati névsorral. A rendelkezésre álló töredékes névsorból próbálta megtalálni a fényképen szereplő nőt és kisfiút. De mivel az áldozatok arca a füsttől nem látható a felvételen, így az ő azonosításukra tett kísérletek összességében hiábavalóak voltak. *„Mihez kezd az ember egy képpel, amelyen az élők sorából névtelenül eltűnt személyek szerepelnek, akiknek életét és sorsát senki sem jegyezte fel?”* (19) – teszi fel a kérdést maga a szerző; de végül erre nem sikerül választ adnia. Egy-egy megérzésen elindulva kezdte felgöngyöltetni néhány miropoli család történetét. Ebben a fejezetben végül inkább a szerző egyfajta manifesztumát olvashatjuk, amelynek lényege, hogy *„a népirtás történetének tanulmányozásakor és a megelőzésre irányuló törekvésekben talán több figyelmet kellene szentelnünk családok sorsának.”* (120).<sup>9</sup>

„A történelem feltárása” című fejezetben a tömegsír utóéletét ismerhetjük meg. 1945-ben a náci bűnöket vizsgáló szovjet Rendkívüli Állami Bizottság felszíni feltárást végzett, majd az 1968-ban újraindított nyomozás részeként feltárták a sírok egy részét. A legújabb, 2016-os, vizsgálatot, a szerző segítségkérése alapján, a Yahad-In Unum végezte, így a könyvben lehetőségünk van megismerni ennek a fontos szervezetnek a munkamódszerét.<sup>10</sup> Az utolsó, „Igazságszolgáltatás” című fejezetben megint az elkövetők kerülnek reflektorfénybe. A német elkövetőkkel ellentétben, a mézárálásban részt vevő ukránokat felelősségre vonták a tetteikért.

9 Úgy gondolom, hogy a szerző által felvetett gondolat Magyarországon már előtérbe került, ennek egyik megtestesülése a következő kötet is: Fenyves Katalin (szerk.) 2015: *A holokauszt és a családom*. Budapest.

10 A Yahad-In Unum a volt Szovjetunió területén a második világháború során elkövetett tömeggyilkosságok helyszínei után kutat, vesz fel tanúvallomásokat. A szervezet további működéséről: <https://www.yiu.ngo/en/about-us/ourmission> (utolsó letöltés: 2015. február 6).

A kötet nemcsak egy fénykép, és az azt rögzítő mészárlás, hanem egy kutatás története is. A legtöbb esetben, amikor a nagyközönség találkozik egy történész munkájával, akkor „csak” a kutatásának az eredményeit olvashatja. A szövegekben néha megjelenik egy-egy információ kétséges volta, de az általában láthatatlan, hogy az adott szerző hogyan végezte a kutatását, milyen próbálkozásai voltak, amelyek nem vezettek eredményre. Wendy Lower könyve nem ebbe a kategóriába tartozik. Olvasóként nemcsak a kutatásának az eredményeit olvashatjuk, hanem végig követhetjük azon az úton, ahogy eljutott ezekhez.<sup>11</sup> Ez a könyv egyik legnagyobb erőssége; belevonja az olvasóját a történeti nyomozás folyamatába.

A holokauszthoz köthető atrocitásokról maradtak fenn felvételek,<sup>12</sup> készültek képek gettókban, deportálásokról, koncentrációs táborokban. Az 1941 nyarán elindult mészárlásoknál a náci vezetők tiltották a katonáik számára, hogy fényképezzék az atrocitásokat, így kevés olyan felvétel maradt fenn, amelyen a gyilkosságokat megtörténtük pillanatában örökítették meg. Az atrocitásokról készült megmaradt pár fénykép esetében általában kevés információval rendelkezünk: sokszor nem lehet tudni, hogy pontosan kiket ábrázol vagy ki készítette. Wendy Lower a Miropolban készült felvétel kapcsán minden követ megmozgatott: ha a felvételen szereplő család kilétére nem is derült fény, a kutatása viszont hozzájárult ahhoz, hogy a világ többet megtudjon a miropoli vérengzésről és azok elkövetőiről.

Nagy Adél

---

11 Hasonló könyv, amelyben a szerző saját holokauszt által érintett családjának történetéről ír, és végig követhetjük a kutatás folyamatát: Epstein, Helen 2004: *Anyám nyomában*. Budapest.

12 A magyarországi holokauszthoz köthetően két weboldalt is érdemes böngészni: <https://holokausztfoto.hu/>; <https://jphotoarchive.org/topics/antisemitizmus-es-zsidouldozes> (utolsó letöltés: 2025. február 4).